

Het Peristylum van de Universiteit van Gent. Litografie van Borremans van 1836.
Prent uit: *Gedenkboek van de rijksuniversiteit te Gent. Na een kwarteeuw vervlaamsing (1930-31 – 1955-56)*, (Gent, 1957). [ADV N, VB 13199]

Een nieuwe kijk op de Vlaamse Hogeschool

De Duitse bezettingspolitiek en de universiteiten van Gent en Warschau tijdens de Eerste Wereldoorlog in een transnationaal perspectief

KRISTOF LOOCKX

TEN GELEIDE: CULTUUR WORDT POLITIEK

Bijna honderd jaar geleden opende de Vlaamse Hogeschool haar deuren onder Duitse supervisie. Dat was geen unicum, want ongeveer op hetzelfde moment voltrok zich een gelijkaardig proces in Warschau. Zowel in Vlaanderen als voormalig Russisch-Polen voerden de Duitse autoriteiten een beleid dat tot doel had deze regio's aan zich te binden, door het hoger onderwijs in de volkstaal te organiseren en een eigen bestuur te installeren.¹

In België was de vernederlandsing van de Gentse universiteit in de jaren vóór het wereldconflict een belangrijk strijdpunt geworden. Gaandeweg zagen de flaminganten in een Nederlandstalige universiteit de brug tussen culturele bloei en economische welvaart. Een buitenparlementair circuit had het werk voorbereid en stimuleerde pluralistische samenwerking.² Anderzijds was de opgevoerde strijd ook op verzet gestoten. Het episcopaat en de Franstaligen vreesden onder meer voor de aantasting van de internationale uitstraling van de Université de Gand. En ook binnen de universiteit bestond geen consensus. Getuige daarvan was de in 1910 opgerichte vereniging Union pour la langue française à l'université de Gand, met de duidelijke boodschap dat Gent geen nood had aan een Nederlandstalige universiteit. De Union omschreef de idee als "*un crime de lèse-civilisation, un crime de lèse-patrie et un crime de lèse-cité*".³ Het protest kon de ingezette beweging niet

1. "[De] 'Polenpolitik' lijkt dus in zeker zin op de 'Flamenpolitik' die de Duitsers op hetzelfde moment in het tot de IJzer bezette België voerden om de Vlaamse beweging aan de kant van de centralen te krijgen. Ook in België werd een oude eis van de Vlamingen, een eigen Nederlandstalige universiteit, verwezenlijkt met de Von Bissinguniversiteit in Gent (1916-1918). De Vlamingen kregen eveneens een eigen bestuur met de Raad van Vlaanderen." L. Vos & I. Goddeeris, *Een geschiedenis van Polen. De strijd om de witte adelaar*, Leuven, 2011, p. 227.
2. H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièristen. De opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten (1890-1914)*, Kalmthout, 2014, pp. 203-263; L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie: een geschiedenis van de Vlaamse beweging*, Leuven, 2009, p. 140.
3. E. Witte, J. Craeybeckx & A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België: van 1830 tot heden*,

stoppen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werd het wetsvoorstel voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit ingediend in de Kamer. Het kreeg een gunstig advies. Een compromis leek met andere woorden in de maak, maar het uitbreken van het wereldconflict gooide roet in het eten.⁴

Voor de radicale flaminganten had de vooroorlogse strijd weinig resultaten geboekt en bleef de vernederlandsing van de Gentse universiteit een ver ideaal. Mede daardoor moest de trouw aan het vaderland wijken voor de verwezenlijking van de Vlaamse eisen. Via de *Flamenpolitik* speelde het bezettingsregime handig in op het Vlaamse ongenoegen door het activisme grotendeels in de hand te werken.⁵ Op die manier functioneerde de inrichting van het hoger onderwijs in de volkstaal als bindmiddel voor zowel de Duitse als de activistische doelstellingen. Een gelijkwaardige vaststelling kan gemaakt worden over de '*Polenpolitik*'. Ook in Centraal-Europa wilde Duitsland zijn machtspositie versterken. Om dat doel te bereiken, poogden de Duitse autoriteiten Polen te vrijwaren van Russische invloed. Het uitbreken van de oorlog was dan ook een voedingsbodempool voor het Poolse activisme⁶, dat in de 'verpoolsing' van het hoger onderwijs in Warschau een opstap zag naar een onafhankelijk en eengemaakt Polen. De opzet was vanuit dat oogpunt dus meer dan een taalstrijd, omdat het was ingebed in een diepgeworteld Pools nationalisme.⁷

Het is enigszins opmerkelijk dat het parallellisme tussen de inrichting van de universiteiten in Gent en Warschau in de historiografie van de Vlaamse beweging nagenoeg ontbreekt. De Poolse casus functioneert hoogstens als voetnoot in het rijk arsenaal aan bijdragen over de ontwikkeling van de Vlaamse Hogeschool. De omgekeerde redenering kan evenzeer gemaakt worden met betrekking tot het onderzoek naar het Poolse vraagstuk, want daarin blijft de geschiedenis van de Vlaamse Hogeschool grotendeels achterwege. De dominantie van het nationaal kader neigt met andere woorden supranationale parallellen te verzuimen. Om de bestaande lacune op te vullen, vestigt dit artikel de aandacht op de gevoerde Duitse bezettingspolitiek en de ontwikkeling van het hoger onderwijs in Gent en

Antwerpen, 2010, p. 152; M. Basse, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930, deel 1*, Gent, pp. 139 en 145.

4. A.L. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging? Bijdragen tot de geschiedenis van den strijd voor de zelfstandigheid van Vlaanderen tijdens den oorlog van 1914-1918*, Kapellen, 1932, pp. 343-346.
5. Voor een overzicht van de *Flamenpolitik*, zie: L. Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, activisme, frontbeweging*, Kalmthout, 2014; W. Dolderer, Een beleid uit één stuk? Continuïteit en discontinuïteit in de Duitse *Flamenpolitik*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 73, 2014, nr. 4, pp. 289-317.
6. Net zoals in Vlaanderen wordt de term 'aktivist' gereserveerd voor de Polen die met de Duitse autoriteiten samenwerkten. L. Vos & I. Goddeeris, *De geschiedenis van Polen [...]*, p. 227.
7. L. Vos & I. Goddeeris, *De geschiedenis van Polen [...]*, pp. 223-229.

in Warschau tijdens de Eerste Wereldoorlog. Een grondige analyse van de Raad van Vlaanderen en het Poolse zelfbestuur valt buiten het bestek van deze bijdrage.

Om een beter inzicht te verkrijgen in de Poolse kwestie, wordt vooraf de situatie in het vooroorlogse Russische Polen geschetst. Op die manier kan beter begrepen worden waarom het hoger onderwijs als een mogelijke oplossing werd aangezien voor het Poolse vraagstuk. Vervolgens richt de aandacht zich op de Duitse bezettingpolitiek en de inrichting van de universiteiten van Gent en Warschau gedurende het wereldconflict. Welke overeenkomsten of tegenstellingen zijn te vinden in beide regio's?

'DE POOLSE KWESTIE'

Net als de West-Europese landen kenden de steden van het Russische Rijk op het einde van de negentiende eeuw een enorme groei ten gevolge van urbanisatie en industrialisatie. Dat gold in het bijzonder voor Russisch-Polen, waar de industriële revolutie zich veel vroeger had voorgedaan dan in Centraal-Rusland. Tussen 1864 en 1883 was de basis gelegd voor een radicale ommekeer op sociaal en economisch vlak.⁸ De uitbouw van het spoorwegennet had daar het belangrijkste aandeel in, omdat het steden verbond en de economie stimuleerde. Het hele proces werd in de jaren 1890 afgerond. Op die manier was Russisch-Polen getransformeerd naar het meest geavanceerde deel van het Russische Rijk, hoewel de industrialisering niet het peil van het westen bereikte.⁹

Rusland bleef heer en meester over het grootste deel van Polen, dat sinds 1795 was verdeeld in een Russisch, Pruisisch en Oostenrijks deel. Na de Januariopstand van 1863 was de regio gedegradeerd tot een Russische provincie, met een doorgedreven russificatie op cultureel vlak. Die tendens was reeds ingezet na het neerslaan van de Novemberopstand van 1830, waardoor de verworven autonomie na de nederlaag van Napoleon in 1815 werd beknot. Zo was het onderwijs in 1839 ondergebracht in een Russisch ministerie en werden de universiteiten van Warschau en Vilnius gesloten. In plaats daarvan kwam een universiteit in Kiëv.¹⁰ Anderzijds hadden de jaren voor de Januariopstand enige verandering gebracht. De tsaar gedoogde de oprichting van een medische academie in Warschau met Pools als instructietaal en heropende de universiteit van Warschau onder de naam *Szkola Główna* of Hoofd-school. Na de revolutie van 1863 trokken de Russen de ingezette russificatiepolitiek radicaal

8. N. Davies, *God's playground: a history of Poland*, Oxford, 1983, pp. 163-164; T.R. Weeks, A City of Three Nations: "Fin-de-Siècle" Warsaw, in: *The Polish Review*, jg. 49, 2004, nr. 2, pp. 747-748.
9. P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland, 1795-1918*, Seattle, 1974, pp. 201 en 206.
10. L. Vos & I. Goddeeris, *Een geschiedenis van Polen [...]*, pp. 140, 151 en 176.

door om de zaak voor eens en altijd te beslechten. Zo werd in 1869 de Hoofdschool vervangen door de Russische Imperiale Universiteit met het Russisch als voertaal.¹¹ De hele situatie stond overigens haaks op de situatie in Galicië, het Oostenrijkse deel van Polen. Na de *Ausgleich* van 1867 verwierf de regio meer autonomie en werd onder meer het hele onderwijssysteem 'verpooled', inclusief de universiteiten van Krakau en Lemberg die in het begin van de jaren 1870 eenzijdige Poolse instellingen werden.¹²

Embleem van de Russische Imperiale Universiteit in Warschau (1869-1915).
[Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego]

Door de revolutie van 1863 was alvast een voorlopig einde gekomen aan de Poolse romantiek, die natievorming verbond met revolutionaire actie. In de plaats daarvan won het 'positivisme' veld. In Polen streefde deze reformistische stroming naar materiële, culturele en sociale vooruitgang zonder geweld. Op die manier werd de natie voorgesteld als een organisme dat weerbaar kon gemaakt worden tegen vreemde invloeden. Bovendien werd een weerwoord gegeven op het conservatief loyalisme, dat net in de samenwerking met de 'verdelers' concessies zocht. Maar het Poolse positivisme beperkte zich niet tot theoretische denkbeelden. In de praktijk betekende het eveneens 'organisch te werk gaan'. Zo werd bijvoorbeeld in 1875 in Warschau een museum van industrie en landbouw opgericht met als voornaamste doelstelling kennis te verspreiden. Ook op cultureel vlak en op het vlak van onderwijs werden initiatieven genomen, hoewel deze onderhevig waren aan censuur en repressie van de Russische machthebbers.¹³ Niettemin was onder-

11. L. Gevers & L. Vos, *Student movements*, in: W. Rüegg (ed.), *A history of university in Europe. Volume III: Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800-1945)*, Cambridge, 2004, pp. 305-306.
12. N. Davies, *God's playground [...]*, pp. 231-233; L. Vos & I. Goddeeris, *Een geschiedenis van Polen [...]*, p. 176.
13. L. Vos & I. Goddeeris, *Een geschiedenis van Polen [...]*, pp. 201-202; P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland [...]*, pp. 193 en 263.

wijs vanaf de jaren 1880 een belangrijke pijler geworden van de sociale politiek. Het organisch werk en de afkeer voor de russificatiepolitiek gaf duizenden jonge Polen een richting in de strijd voor de opwaardering van de Poolse cultuur. Aan de Imperiale Universiteit gaf dat aanleiding tot de ontwikkeling van geheime kringen die de Poolse geschiedenis en literatuur bestudeerden.¹⁴ In zeker zin was het organisch werk van de Poolse studenten vergelijkbaar met de werking van de Vlaamsgezinde studentenbonden rond de eeuwwisseling. Ook zij bestudeerden de literatuur en geschiedenis met het oog op hun toekomstige rol in de maatschappij.¹⁵

Het Poolse positivisme en het organisch werk hadden echter te weinig uitzicht geboden op onafhankelijkheid. Daardoor werd op het einde van de negentiende eeuw het reformistische gedachtegoed geruimd voor een terugkeer naar de revolutionaire idealen van de romantiek. De literaire stroming *Młoda Polska* of de Jong-Polen verspreidde de nieuwe geest.¹⁶ Ook op politiek vlak kwam een kentering, want politieke partijen groeiden uit tot massabewegingen. In Russisch-Polen waren dat vooral de nationaal-democraten en de socialisten. De nationaal-democraten streefden naar Poolse onafhankelijkheid en vonden hun leiderschap in de persoon van Roman Dmowski. Gaandeweg werd de diplomatieke weg verkozen en de revolutionaire gedachte afgewezen. Het socialisme daarentegen verbond stelselmatig de economische uitbuiting van de arbeidersklasse met de onderdrukking door vreemde machten. Met Józef Pilsudski als voortrekker zag het socialisme in de revolutie en de militaire actie de oplossing voor de onafhankelijkheid. En dat kon enkel bereikt worden door het Russisch juk van zich af te werpen, zo was de redenering. De beoogde sociale revolutie ging met andere woorden hand in hand met de Poolse onafhankelijkheid, met de bedoeling de Poolse kwestie op de internationale agenda te plaatsen.¹⁷

Intussen namen de spanningen in Oost-Europa toe en werden tegenstellingen alsmat scherp. De Russisch-Japanse oorlog brak uit in 1904, waarvan de effecten onmiddellijk voelbaar waren in Russisch-Polen. De oostelijke markten sloten, en werkten een dalende productie en een stijgende werkloosheid in de hand. De politici waren zich bewust van het probleem, maar reageerden er verschillend op. De conservatieve loyalisten zagen hun kans schoon om trouw te zweren aan

14. N. Davies, *God's playground [...]*, p. 233; L. Gevers & L. Vos, *Student movements [...]*, p. 314; L. Vos & I. Goddeeris, *Een geschiedenis van Polen [...]*, p. 203.
15. L. Vos, *Bloei en ondergang van het AKVS: geschiedenis van de Katholieke Vlaamse Studentenbeweging, 1914-1935*, Leuven, p. 41.
16. C. Milosz, *The history of Polish literature*, Berkeley, 1983, pp. 322-323; R.F. Leslie, *The history of Poland since 1863*, Cambridge, 1980, p. 61.
17. P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland [...]*, pp. 288-302.

Rusland in de hoop Poolse autonomie af te dwingen onder Russisch zeggenschap. De nationaal-democraten hielden zich vooral afzijdig, maar distantieerden zich wel van de loyale opstelling en eisten de 'verpooling' van het onderwijs en de administratie. En de socialisten oordeelden dat de oorlog de zwakte van Rusland aantoonde, waardoor de tijd gekomen was om de wapens op te nemen voor de sociale revolutie en de nationale onafhankelijkheid.¹⁸ De economische malaise bracht een stakingsgolf op gang die veralgemeend werd door het gewelddadig neerslaan van de betoging in Sint-Petersburg op 'Bloedige Zondag' in januari 1905. Net als in het hele tsarenrijk braken eveneens rellen uit in Russisch-Polen.¹⁹

Een rechtstreeks gevolg van 'Bloedige Zondag' was een algemene schoolstaking, gedragen door duizenden leraren en studenten, met als doel de Poolse taal op te waarderen. Ook aan de universiteit van Warschau zorgde de boycot voor een leegloop. De hele situatie versterkte de nationale gevoelens van de vooral links georiënteerde jeugd, zelfs tot buiten Russisch-Polen. Uiteindelijk zou de schoolstaking alles samen drie jaar duren zonder dat het echte resultaten had opgeleverd.²⁰ Vandaar dat tal van studenten de politieke instabiliteit ontvluchtten in ruil voor een buitenlands avontuur, een beweging die overigens aanhield tot de Eerste Wereldoorlog.²¹ Ook de Gentse universiteit had in de vooroorlogse periode een bijzondere aantrekkingskracht op Poolse studenten. Dit was vooral een gevolg van het reactionair beleid dat de Russische autoriteiten voerden vanwege de studentenstakingen. Maar liefst vijftien procent van het buitenlandse studentenbestand van de Université de Gand was van Poolse afkomst bij aanvang van het academiejaar 1913.²² Samen met tal van andere nationaliteiten – een dertigtal wat betreft de Gentse universiteit in 1913-1914 – werden studenten naar België gelokt door de befaamde ingenieursopleidingen en beklemtoonden zo de status van België als industriële grootmacht.²³ Hoe het ook zij, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog had de strijd voor Poolse onafhankelijkheid weinig resultaten geboekt. In dat opzicht gaf het nakende

18. N. Davies, *God's playground [...]*, pp. 369-370; P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland [...]*, pp. 308-309.
19. L. Vos & I. Goddeeris, *Een geschiedenis van Polen [...]*, pp. 209-210.
20. L. Gevers & L. Vos, *Student movements [...]*, p. 334; N. Davies, *God's playground [...]*, p. 371.
21. P. Dhondt, Foreign students at Belgian universities. A statistical and bibliographical approach, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 38, 2008, nr. 1-2, p. 10.
22. In het inschrijvingsregister wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen 'Pologne-Russie' en 'Russie'. Ook het onderzoek van Anik Van Acker naar de Slavische studenten van de Gentse universiteit bevestigt de cijfers. Universiteitsarchief Gent (verder 'UAG') 4A4/3 1913-1914, inschrijvingsregister op rolnummer; A. Van Acker, *Slavische studenten aan de R.U.G. (1855-1914): een evocatie*, Gent, 1984, pp. 19 en 33-34.
23. UAG 4A4/3 1913-1914, inschrijvingsregister op rolnummer; P. Dhondt, Foreign students at Belgian universities [...], pp. 10-11; *150 jaar ingenieursopleiding aan de Rijksuniversiteit Gent (1835-1985): de Faculteit van de toegepaste wetenschappen RUG*, Gent, 1986, p. 113.

wereldconflict uitzicht op de verhoopde onafhankelijkheid. De twee belangrijkste nationalistische stromingen – de nationaal-democraten en de socialisten – kwamen daarbij tegenover elkaar te staan, verpersoonlijkt in de strijd tussen Dmowski en Pilsudski. Terwijl Dmowski het lot van Polen aan een overwinning van Rusland en de Entente verbond, lag de hoop van Pilsudski op een zege van Oostenrijk en de Centralen.²⁴

UNIVERSITEITEN ALS ONDERDEEL VAN DE BEZETTINGSPOLITIEK

De Flamenpolitiek in werking

In augustus 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Het Duitse plan was erop gericht het Belgische en het Franse leger in snelvaart te overweldigen, nog voor Rusland de tijd kreeg zich te mobiliseren aan de oostgrens. Daarna zou Duitsland aansluiten bij Oostenrijk-Hongarije.²⁵ Reeds in oktober waren nagenoeg alle Belgische steden ingenomen en werd Brussel omgevormd tot de kern van het *Generalgouvernement*. Het gebied stond onder leiding van Colmar von der Goltz, die in december werd vervangen door Moritz von Bissing.²⁶ De gouverneur-generaal ontving zijn macht rechtstreeks van de keizer en was geen verantwoording verschuldigd aan de burgerlijke of militaire machten, maar diende wel tot consensus met hen te komen.²⁷ De stad Gent werd ingenomen op 12 oktober en fungeerde als hoofdzetel van het *Etappegebiet*. Het gebied stond onder bevel van de militaire overheden en deed dienst als buffer tussen de frontzone en het gouvernement-generaal.²⁸

Volgens de Conventie van Den Haag uit 1907 was een bezettende macht verplicht het openbare leven te herstellen en de wetten van het bezette land te respecteren.²⁹ Dat gold eveneens voor het hoger onderwijs in België. Zo kwam het dat de Duitse

24. P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland [...]*, pp. 329 en 345.

25. J. Horne & A. Kramer, *German atrocities, 1914: a history of denial*, New Haven, 2001, p. 9.

26. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur*, Gent, 2006, pp. 34-36.

27. J. Thiel, *Menschenbassin Belgien: Anwerbung, Deportation und Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg*, Essen, 2007, pp. 37-38.

28. De provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en het grootste deel van Henegouwen behoorden niet tot het gouvernement-generaal, maar stonden onder bevel van het Vierde Leger met hertog Albrecht von Württemberg als opperbevelhebber. De eigenlijke frontzone werd aangeduid als *Sperrgebiet* en verdeeld in een *Operationengebiet* en een *Marinegebiet*. De opdeling van België in provincies en arrondissementen bleef behouden. S. Vandenbogaerde, *Een kijk op de administratiefrechtelijke organisatie van het 'Etappengebied' tijdens de Eerste Wereldoorlog*, UGent, faculteit Rechten, onuitgegeven masterproef, 2010, p. 48; J. Thiel, *Menschenbassin Belgien [...]*, p. 38; D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 34.

29. De Haagse Conventie van 18 oktober 1907 stelde de internationale regels vast op gebied van oorlog en vrede, bekrachtigd door de Belgische regering in 1910. Vanaf de bezetting in 1914 werd met de *Zivilverwaltung* een burgerlijk bestuur onder Duits gezag ingevoerd en diende de Belgische bevolking zich verplicht te onderwerpen aan dat tijdelijke bestuur. A.L. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging? [...]*, p. 347.

leiding de universiteitsprofessoren van het hoger rijksonderwijs verzocht een loyaliteitsverklaring te tekenen, net zoals de meerderheid van de Belgische ambtenaren had gedaan. Het was bovendien een voorwaarde om hun salaris te behouden. In Luik weigerden de professoren, terwijl het merendeel van het Gentse onderwijzend en administratief personeel de verklaring ondertekende. De Belgische regering in ballingschap in Le Havre vroeg echter de opening van het academisch jaar uit te stellen om reden van de oorlogsomstandigheden. Een algemene unanimiteit werd niet gevonden, maar het Gentse professoraat oordeelde begin december niet gemachtigd te zijn om de universiteit te openen en wachtte daarom het oordeel af van de bevoegde overheid. Van Duitse zijde bleef een reactie uit. Bijgevolg bleef de universiteit gesloten, terwijl de overige onderwijsinstellingen de leeractiviteiten hervatten.³⁰

Midden december 1914 wees kanselier Theobald von Bethmann-Hollweg vanuit Berlijn de nieuw aangestelde gouverneur-generaal von Bissing op het belang van de taalkwestie, waarop de kanselier suggereerde bondgenoten te vinden binnen de Vlaamse beweging. De ambitie was de Vlaamse taal op te waarderen en het Duits geen bovengeschikte rol toe te kennen, het middel daartoe was de vernederlandsing van de Gentse universiteit.³¹ Von Bethmann-Hollweg beïnvloedde met andere woorden de strategie, net zoals politieke functionarissen in bezet gebied. Ook het advies van particulieren was belangrijk, want de Duitsers bezaten bij aanvang geen blauwdruk van de *Flamenpolitik*.³² Op 10 januari 1915 stuurde von Bissing een eerste ontwerp naar Berlijn. Daarin omschreef hij België als een 'kunstmatige constructie met twee onverzoenbare volkeren'. Onder meer via kranten en tijdschriften hoopte de gouverneur-generaal de Vlaamse opinie voor zich te winnen en een weerwoord te bieden aan de anti-Duitse propaganda.³³

De *Flamenpolitik* botste van meet af aan op ruime tegenwerking. De verwoestingen en moordpartijen in de eerste oorlogsmoanden waren namelijk een voedingsbodemp geweeat voor een sterke antipathie tegen Duitsers. Daarenboven had de bezetting tot gevolg dat België financieel werd uitgeperst en grondstoffen systematisch werden opgeëist in functie van het Duitse leger. Het gevolg was een torenhoge werkloosheid.³⁴ Een ander element dat de *Flamenpolitik* in de weg stond, was

30. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 121-122; M. Bittlestone, De Gentse Universiteit gedurende de Eerste Wereldoorlog (1), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, nr. 1, pp. 2-3.
31. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 36.
32. W. Dolderer, Een beleid uit één stuk? [...], p. 291.
33. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 36-38.
34. M. Dumoulin, e.a. (eds.), *Nieuwe Geschiedenis van België II: 1905-1950*, Tielt, 2006, p. 797; J. Horne & A. Kramer, *German atrocities [...]*, p. 40; J. Thiel, *Menschenbassin Belgien [...]*, p. 42.

de ligging van de Arteveldestad. Het gouvernement-generaal tekende dan wel het cultuurprogramma uit, het bezat geen bevoegdheid in het Etappengebied. Vandaar dat von Bissing oordeelde om vooreerst het taalvraagstuk te bestuderen en voorzichtigheid in te bouwen. Wel richtte de gouverneur-generaal *Ausschuß für vlämische Angelegenheiten* op, een commissie belast met het onderzoek naar de vernederlandsing van de Gentse hogeschool. Een maand later werd de commissie toegevoegd aan de nieuw opgerichte *Politische Abteilung*. De dienst werd bijgevolg gemachtigd met het Vlaamse taalvraagstuk en stond onder rechtstreekse bevoegdheid van de gouverneur-generaal.³⁵

De *Politische Abteilung* zette dan ook het onderzoek naar de vernederlandsing van de Gentse universiteit verder. In september 1915 richtten de Duitse autoriteiten een verzoek aan het professoraat of de mogelijkheid bestond de leergangen te hervatten vanaf oktober. Nagenoeg alle professoren spraken zich uit tegen het voorstel, ondanks de ondertekende loyaliteitsverklaring. Zij waren van mening dat een normale academische werking uitgesloten was, omdat de universiteitsgebouwen waren opgeëist en hun meningsvrijheid werd beknot door het bezettingsregime. Bovendien zou een hervatting van de leergangen de studenten aan het front aanzienlijk benadelen, oordeelden de professoren.³⁶ De beslissing werd voornamelijk genomen op basis van het laatste punt en werd op dat moment niet ingegeven door de vernederlandsing.³⁷ Uiteindelijk liep de 'opstartfase' van de *Flamenpolitik* van januari tot einde 1915. In elk geval deelde de Gentse universiteit opnieuw geen diploma's uit.

Het Poolse programma

In Russisch-Polen heerste bij de Russische leiding sinds het uitbreken van de oorlog een grote onzekerheid tegenover de Duitse oorlogsmotieven, waarna het bibliotheekbestand van de Imperiale Universiteit naar Moskou werd verhuisd en de universiteit op het einde van het jaar een uiteindelijk onderkomen vond in Rostov-aan-de-Don, gelegen in zuidelijk Rusland.³⁸ Daarnaast hadden de Russen reeds in augustus 1914 de Poolse eenmaking in het vooruitzicht geplaatst, net als de vage belofte uitgesproken dat autonomie op vlak van religie en taal tot de mogelijkheden behoorde. Dmowski van het nationaal-democratische kamp zag alvast in de oorlog een mogelijkheid om via de samenwerking met Rusland de beoogde

35. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 39-40; E. Langendries, *De Vlaamse hogeschool [...]*, pp. 35-36.
36. A.L. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging? [...]*, pp. 349-350.
37. S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 1997, pp. 159-160.
38. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, p. 129.

onafhankelijkheid van Polen voor te bereiden. De tsaar verleende in maart 1915 autonomie aan Warschau, maar op dat moment had de stad zich al grotendeels afgezet tegen het Russische regime.³⁹

De Duitse mobilisatie startte in de zomer van 1915. Zonder opmerkelijke tegenstand van het Russische leger en zonder moordaanslagen op de lokale bevolking nam het Duitse leger Warschau in op 5 augustus.⁴⁰ Vervolgens werd Polen administratief opgedeeld in een Duitse en Oostenrijkse zone, met Warschau als het centrum van het Duitse *Generalgouvernement*. Voormalig Pruisisch officier Hans Hartwig von Beseler, die de Duitse troepen had geleid bij de bezetting van Antwerpen en Gent in oktober 1914, nam de taak van gouverneur-generaal op zich.⁴¹ Aanvankelijk stelde von Beseler zich tot doel de veiligheid en orde te bewaren in het door Duitsland bezette Poolse gebied. Einde september 1915 – amper twee maanden na de bezetting – voorzag de Duitse leiding eveneens de organisatie van het hoger onderwijs in het Pools en de voorbereiding van de Poolse onafhankelijkheid. Het was Wolfgang von Kries, hoofd van de burgerlijke administratie, die de gouverneur-generaal informeerde. Zonder aarzeling gaf von Beseler de toestemming om het hoger onderwijs in Warschau vorm te geven. Volgens historicus Jesse Kauffman blijft het echter onduidelijk waarom von Beseler vrijwel onmiddellijk instemde, aangezien het initieel niet zijn opzet was.⁴² Stuurde Berlijn aan om Polen eveneens te betrekken bij de Duitse annexatiepolitiek? Het zogenaamde *Septemberprogramm* uit 1914 – ofschoon het onduidelijk blijft of het een officieel beleidsdocument betrof – betrok althans Vlaanderen én Polen in de economische binding met het *Reich*. Bovendien hadden de Duitse autoriteiten in Vlaanderen reeds de *Flamenpolitik* opgestart, wat de politieke ambities beklemtoonde.

De snelheid werd mede bepaald door het voorbereidende werk van de Poolse activisten. Tijdens het ontstane intellectuele vacuüm was op 15 januari 1915 een universitaire commissie opgericht. De commissie was vervolgens in staat binnen

39. P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland [...]*, pp. 335-336 en 342-343; N. Davies, *God's playground [...]*, p. 389.
40. Voor een algemene stand van zaken met betrekking tot Polen tijdens de Eerste Wereldoorlog, zie: encyclopedia.1914-1918-online.net/regions/Poland.
41. J. Kauffman, Warsaw University under German occupation: state building and nation Bildung in Poland during the Great War, in: *First World War Studies*, vol. 4, 2003, nr. 1, pp. 65-66; H.B. Segel, *Culture in Poland during World War I*, in: A. Roschwald & R. Stites (eds.), *European culture in the Great War: the arts, entertainment, and propaganda, 1914-1918*, Cambridge, 2002, pp. 69 en 72; A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität: Warschau unter deutscher Besatzung*, in: T. Maurer (ed.), *Kollegen, Kommilitonen, Kämpfer: Europäische Universitäten im Ersten Weltkrieg*, Stuttgart, 2006, p. 128; A. Capiteyn, *Verloren vrijheid: de intocht van de Duitsers in Gent*, in: A. Capiteyn (ed.), *Gent en de Eerste Wereldoorlog: het stadsleven in de jaren 1914-1918*, Gent, 1991, p. 8.
42. J. Kauffman, Warsaw University under German occupation [...], p. 68.

Hoofdingang universiteit Warschau, s.d. [B. Wierzbicka (red.), *Historyczne centrum Warszawy: urbanistyka, architektura, problemy konserwatorskie: materiały sesji naukowej*, Warszawa 23-24 maja 1996: ilustracje, Warszawa, 1998]

de acht maanden een programma uit te werken dat de universiteit van Warschau met Pools als voertaal zou restaureren. Het ontwerp was met andere woorden vergevorderd bij het begin van de Duitse bezetting. In elk geval werden de taken van de universitaire commissie overgedragen aan de nieuw opgerichte onderwijscommissie onder Duitse supervisie, inclusief een hogeschoolsectie. De Duitse leiding stelde de gehele operatie wel voor als een eenzijdig Duits initiatief, door het hoger onderwijs te financieren met Duits geld en stelselmatig om te vormen tot staatsinrichtingen zoals dat gebruikelijk was in Duitsland. Zo bleven de instellingen in Duitse handen en kon te allen tijde druk uitgeoefend worden op professoren en studenten. Duitsland hoopte tevens de wrok tegenover Rusland te versterken, de Duitse cultuur te verspreiden en zo de imperialistische motieven vorm te geven. Bovendien oordeelde het bezettingsregime dat het initiatief een middel was om de Poolse jeugd te ontdoen van anti-Duitse sympathieën.⁴³

Dat de Duitse leiding overtuigd was van het welslagen van het Poolse project – ondanks het feit dat het regime weinig rekening hield met de bevolking – was een gevolg van het apart statuut dat het door Duitsland bezette Polen werd toegekend. Vele Poolse intellectuelen hadden immers in Duitsland gestudeerd, waardoor een zeker raakvlak bestond. In dat opzicht verschilde de Duitse visie tegenover het overige gebied – *Ober Ost* – waarmee de Duitsers geen band hadden. Terwijl Polen een eigen burgerlijke administratie verkreeg, stond *Ober Ost* onder pure militaire controle zonder autochtone burgers in de administratie.⁴⁴ Maar het nam het Duitse paternalisme geenszins weg. Het zelfbestuur van Polen werd dan wel voorbereid, het betekende niet dat eigen bestuur in de nabije toekomst tot de mogelijkheden behoorde. Voor von Beseler was de Poolse 'onvolwassenheid' een feit, waardoor Duitsland de enige wegbereider van het project kón zijn. Volgens de gouverneur-generaal had de Russische dominantie de ontwikkeling van een Poolse politieke klasse in de weg gestaan en kon een combinatie van Pools nationalisme en politieke onervarenheid nooit tastbare resultaten opleveren.⁴⁵ Anderzijds bestond zeker geen eenduidigheid over de toekomst, omdat er verschillende belangen bestonden tussen Duitsland en Oostenrijk. Aanvankelijk zag de Duitse leiding het *Mitteleuropa*-concept immers als een militaire strategie die toeliet een buffer op te werpen tegen Rusland. Pas later werd daar een annexionistische component aan verbonden die toeliet de Duitse invloedssfeer in Europa uit te breiden. Voor Oostenrijk kon het concept dan weer uitzicht bieden op de heropleving van het Habsburgse Rijk.

43. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, pp. 129-132.

44. V.G. Liulevicius, *War land on the Eastern Front: culture, national identity and German occupation in World War I*, Cambridge, 2000, pp. 3 en 7.

45. J. Kauffman, *Warsaw University under German occupation [...]*, pp. 68-69.

Administratieve indeling Ober Ost 1917.
 [Wikimedia Commons; bron kaartgegevens: maps4u.lt en mapywig.org]

Duitsland zou alvast de Polen niet betrekken bij de annexionistische politiek. Aan de andere kant probeerde Dmowski tevergeefs Rusland te bewerken.⁴⁶

Op 2 november 1915 ondertekende von Beseler het statuut om de universiteit te 'verpoolen'. In zijn betoog gaf hij het belang weer van Poolstalig hoger onderwijs: *"Um den von der polnischen Bevölkerung an mich herangetretenen Wünschen (...) Rechnung zu tragen, will ich hierdurch genehmigen dass die Universität zu Warschau ihren Lehrbetrieb aufnimmt."* De *Alma Mater Varsoviensis* startte een tweetal weken later, op 15 november 1915. Rector Józef Brudzynski⁴⁷, een gerenommeerd kinderarts, toonde zich opgetogen in zijn rede bij de opening van de universiteit: *"Wo Latein aufhört, hört Europa auf"*. Brudzynski verwees zo naar de beschavingslijn die eindigde op de grens met Rusland: cultuur was hét intellectuele bindmiddel tussen Polen en Duitsland, de erfenis als het ware van de oude Latijnse wereld die christelijk geïnspireerd en de meest intellectuele bron was van het Westen. In de repliek die volgde, wees von Beseler op het belang voor de toekomst van Polen. De studenten dienden zich tot *'tüchtige Männer und brauchbare Bürger'* te ontwikkelen en de belichaming te worden van het toekomstige Polen.

Doordat Duitsland de beloftes leek hard te maken, werd het initiatief met een zeker enthousiasme onthaald binnen universitaire kringen.⁴⁸ Ondanks het vertrek van de Russische professoren, bouwden de Duitsers vrij snel een personeelsbestand uit. Het professorenkorps groeide van 36 docenten in 1915-1916 naar 50 in 1916-1917. Ook het studentenmilieu was het initiatief genegen, want het eerste semester noteerde meer dan duizend studenten. Een aantal dat overigens in anderhalf jaar steeg van 1039 naar 1621 inschrijvingen. Het gevolg was een bruisend studentenleven, wat zich vertaalde naar de studentenclubs en -organisaties van de universiteit.⁴⁹ Bovendien werden voor de eerste maal vrouwelijke studenten toegelaten, zoals dat gebruikelijk was aan de Duitse universiteiten. Hun aandeel lag in het wintersemester van 1915-1916 op 9%.⁵⁰

46. P. Wandycz, *The lands of partitioned Poland [...]*, pp. 341-348.

47. Józef Brudzynski, geboren in 1874, studeerde geneeskunde aan de universiteit van Dorpat (Jur'ev) in Estland en zette zich daar reeds in voor de restauratie van de Poolse staat. Na zijn studies werkte hij onder meer als kinderarts in een Parijs' ziekenhuis. In 1900 keerde hij terug naar Russisch-Polen, leidde er een kinderkliniek in Lodz en gaf het *Pädiatrische Rundschau* opnieuw uit, waarmee hij de elite van de kinderartsen verenigde. In 1910 stichtte hij een kinderziekenhuis in Warschau. Een hoogtepunt in zijn carrière was het optreden als hoofdspreker op het tweede internationale pediatrië congres in Brussel in 1915. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, p. 135.

48. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, pp. 134-136 en 143-145.

49. J. Kauffman, *Warsaw University under German occupation [...]*, pp. 71-72.

50. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, p. 136.

Warschau als 'richtsnoer' voor Gent?

De inrichting van het hoger onderwijs in Warschau was in de aanvangsfase succesvol en betekende ongetwijfeld een inspiratiebron voor het complexe Vlaamse taalvraagstuk. Eind november 1915 maakte Pius Dirr van de *Politische Abteilung* een verslag over aan von Bissing. De Duitse expert op het vlak van de vernederlandsing wees op het politieke belang van het initiatief om indruk te maken op de publieke opinie, en mogelijk zelfs de Franstalige dominantie te breken. Verder vermeldde het verslag dat het universiteitsdossier als pasmunt kon fungeren bij een eventuele terugkeer van de Belgische regering.

Vooraf de timing was uitermate belangrijk. De opening van de universiteit in Warschau gaf niet alleen de radicale flaminganten hoop, maar was tevens voor Duitsland een ideale mogelijkheid om te bewijzen dat bezet gebied onder druk germaniseren niet tot de intenties behoorde. Vandaar dat von Bissing besliste de raadgevingen van Dirr te volgen en van het momentum gebruik te maken door de universiteit eenzijdig te vernederlandsen. De beslissing viel begin december en werd bekendgemaakt op het einde van de maand in de nieuwsbladen.⁵¹ Maar het verzet bleef niet achterwege. Het *protest der Vlamingen en Vlaamschgezinden* van begin januari 1916 – voornamelijk ondertekend door leden van de vooroorlogse hogeschoolcommissies – richtte zich tot gouverneur-generaal von Bissing. Vooral morele bezwaren en de Duitse inmenging werden aangekaart: *“Eer en waardigheid zijn ook voor het bezette volk onschatbare goederen. Hoe zou de geschiedenis ons, Vlamingen en Vlaamschgezinden, beoordelen, indien in eenen tijd waarin onze jongens nog strijd tegen uwe soldaten in de loopgraven, wij uit handen van de veroveraar voordelen, zelfs onder de vorm van rechtsherstel, moesten aanvaarden? Door gansch het verleden heeft ons volk er steeds op gestaan zijn eigen zaken, in eigen land zelf te regelen.”* De activistische repliek volgde een maand later, in februari 1916: *“Stellig hadden we liever de Vlaamsche Hoogeschool van onze Regeering gekregen, dan door tusschenkomst van vreemdelingen. Hier ligt de schuld echter niet bij de Vlamingen, maar bij de menschen, die de Duitschers de gelegenheid lieten den Vlamingen een sedert lang geëischt recht toe te staan.”*⁵²

De tegenstellingen tussen voor- en tegenstanders werden met andere woorden scherper. Dat werd onder meer duidelijk wanneer de Duitse autoriteiten opnieuw

51. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 132-133; L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, p. 193.

52. A.L. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging [...]*, pp. 375-379; Demos, *De strijd om de Vlaamsche Hoogeschool: het huidig standpunt (februari 1916)*, Brussel, 1916, p. 23.

een verzoek richtten aan het Gentse professoraat of de mogelijkheid bestond in het Nederlands te doceren. De meerderheid achtte zich weliswaar 'bekwaam' maar 'niet in staat' wegens de Duitse inmenging.⁵³ Het weerhield von Bissing niet om in maart 1916 het Koninklijk Besluit van 1849 te wijzigen, waardoor het Frans niet meer de enige voertaal was van het hoger onderwijs in België. Op die manier werd het pad van de Vlaamse Hogeschool officieel geëffend.⁵⁴ Om het proces vorm te geven, richtte von Bissing *Studienkommission zur Vorbereitung unterrichtstechnischer an der Universität Gent* (SKG) op. Het doel van de *kommission* bestond erin zich te buigen over de strategie om professoren te rekruteren, aangezien slechts een gering aantal hun toezegging gaven. Daarnaast fungeerde het SKG als een adviesorgaan betreffende de universitaire organisatie.⁵⁵ De commissie legde sterk de nadruk op de wettelijkheid van het vernederlandsingsinitiatief, waardoor een aantal flaminganten bereid werd gevonden te doceren. De toetredende professoren zagen hun toestemming bijgevolg niet als verraad. Zij gingen hierdoor wel voorbij aan het feit dat het een buitenwettelijk initiatief was. Verder werd eveneens een beroep gedaan op buitenlandse professoren om het bestand voldoende uit te bouwen. Slechts een minderheid kwam in aanmerking voor de titel van gewoon hoogleraar, want het betrof voornamelijk jonge afgestudeerden.⁵⁶ Het rekruteren van studenten verliep eveneens moeizaam. De algemene afkeer was een rem op het aantal inschrijvingen, ondanks de gevoerde propaganda, het beleggen van grote vergaderingen en de oprichting van wervingssecretariaten. Nochtans bestonden tal van voordelen om zich in te schrijven, zoals verhoogde studiebeurzen en extra vleesrantsoenen. De Vlaamse Hogeschool kon weliswaar geen beroep doen op het gehele bestand vanwege de Belgische mobilisatie, want studenten vchten ofwel aan het front, waren gevangen genomen of studeerden in het buitenland. Daarbovenop sloot het vernederlandsingsproces de meeste vooroorlogse Franstalige en buitenlandse studenten uit.⁵⁷ Het betekent dat de Vlaamse Hogeschool hoofdzakelijk werd bevolkt door een generatie studenten die net volwassen was gewor-

53. 'Bekwaam, maar niet in staat' is een verwijzing naar de uitspraak van historicus Paul Fredericq: "*capable, mais pas en mesure*". Fredericq was een van de voortrekkers – samen met historicus Henri Pirenne – in het verzet van de Gentse professoren. Uiteindelijk werden de twee subversieve professoren op 18 maart 1916 gedeporteerd naar Duitsland. Op deze manier probeerde de bezetter het protest te onthoofden, hoewel de Duitsers beklemtoonden dat de beslissing werd ingegeven door de illegale contacten die beide heren onderhielden met de Belgische regering in Le Havre. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 135-136 en 140-141; E. De Clerck, *Kroniek van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit*, Gent, 1985, pp. 109-110.
54. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 141-142.
55. E. Langendries, *De Vlaamse hogeschool [...]*, p. 490.
56. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 145 en 160; L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme [...]*, p. 166.
57. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 173-174; L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme [...]*, pp. 167-168.

Groepsfoto professoren Vlaamse Hogeschool in het Peristilium van de Aula tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1916-1918. [Universiteitsarchief Gent, PE09 001]

den. Uiteindelijk startte de universiteit met een korps van 43 professoren en een studentenbevolking van 41 studenten.⁵⁸

De opening van de Vlaamse Hogeschool geschiedde in twee bedrijven. Op 21 oktober 1916 vond een besloten plechtigheid plaats, waar gouverneur-generaal von Bissing de universitaire gebouwen overdroeg aan rector Peter Hoffmann. In zijn rede sprak von Bissing de wens uit dat *“die Genter Hochschule allezeit das erfüllen wird, was wir heute für sie wünschen, und dass sie ein Hort der völkervereinigenden Kultur und der die Wahrheit verkündenden Wissenschaft sein wird”*.⁵⁹ De uitgestrekte hand van von Bissing lag met andere woorden in de lijn van het betoog dat von Beseler een jaar te voren gaf in Warschau. Niet dat de teksten op elkaar werden afgestemd, maar ze illustreren de finaliteit van de Duitse doelstellingen. Bovendien was vanuit Polen gepleit *“ob es nicht politisch wirkungsvoll sein könnte, wenn an der Eröffnung von Gent eine Abordnung der Warschauer Universität teilnähme, bestehend aus dem Rektor und dem Prorektor”*. Von Bissing was echter van mening dat de rust bewaren belangrijker was, waarop het voorstel geen doorgang had gevonden.⁶⁰

Bij de officiële opening op 24 oktober herhaalde rector Hoffmann de ambities door de sociale rol van de universiteit te beklemtonen: *“Zij [de Vlaamse Hogeschool] is echter, hoewel van een bepaald standpunt uit dezelfde, in een nieuwen bodem overgeplant, den echten Vlaamschen bodem, en groeit niet meer in een aristocratisch afgesloten park, maar in open veld, toegankelijk voor alle Vlamingen, die zich aan hare vruchten willen laven”*.⁶¹ Kortom, de Vlaamse Hogeschool diende de toekomstige protagonisten van het ontvoogde Vlaanderen te leveren, ongeacht de sociale afkomst. De weinige studenten voegden het woord bij de daad door het Gentsch Studentencorps ‘Hou ende Trou’ te stichten op 27 oktober 1916. Het doel was een overkoepelende organisatie in het leven te roepen die niet geschoeid was op een levensbeschouwelijke of politieke leest. Op deze manier brak de studentenvereniging met de vooroorlogse traditie en werd de verbondenheid tussen de studenten, de universiteit en het Vlaamse volk beklemtoond.⁶²

Ondanks de verzoenende toon kon de Vlaamse Hogeschool op weinig begrip rekenen. Terwijl de hoogleraren in toga hun feestmaal verorberden, kreunde het volk

58. K. Loockx, Zonnige dromen bezielen de nieuwe jeugd. Een prosopografie van de studentenpopulatie van de Vlaamse Hogeschool (1916-1918), in: *Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, jg. 67, 2014, pp. 203-205.
59. *Hoogeschool te Gent: plechtige opening op 21 en 24 October 1916*, Gent, 1916, p. 10.
60. E. Langendries, *De Vlaamsche hoogeschool [...]*, pp. 708-711.
61. *Hoogeschool te Gent [...]*, p. 36.
62. Het Gentsch Studentencorps ‘Hou ende Trou’ was gebaseerd op het Nederlandse model en verbond verschillende clubs en kringen. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 178-179.

onder het militaire regime. Dat werd des te meer aangetoond toen het bezettingsregime besliste – ongeveer gelijktijdig met de opening van de universiteit – massaal arbeiders op te eisen in functie van een totale oorlogsmobilisatie. Het welslagen van de Vlaamse Hogeschool kwam zo nog meer onder druk te staan. Het toont tevens aan dat de Duitse culturele ambities feitelijk botsten op de realiteit van de militaire bezettingspolitiek.⁶³ Verder werd op 25 oktober 1916 het ministerie van Kunsten en Wetenschappen gesplitst en lag de weg open naar de administratieve opdeling van België in Vlaamse en Waalse besturen. Enkele maanden later werd de Raad van Vlaanderen opgericht en de bestuurlijke scheiding officieel aangekondigd.⁶⁴ De radicalisering had ook gevolgen voor de Vlaamse Hogeschool. Het bezettingsregime en de activisten hadden steeds de legitimiteit van de universiteit beklemtoond, maar de oprichting van de Raad ‘verbrandde’ – voor zover dat nog niet gebeurd was – het toekomstperspectief van de academische instelling. Een aantal activistische professoren erkenden dat probleem ook, maar het kwaad was geschied. De Belgische regering in ballingschap formuleerde alvast een krachtadig standpunt. Op 8 april 1917 werd een besluitwet uitgevaardigd, met de aankondiging dat de regering streng zou optreden tegen elke participatie aan activistische instellingen.⁶⁵ Mochten de betrokkenen nog enige hoop gekoesterd hebben op een academische toekomst na de terugkeer van de Belgische regering, dan borg de besluitwet deze droom definitief op.

De radicalisering van de studenten in Warschau en Gent

Net als in België werkte het Duitse bezettingsbeleid in Polen onderliggende wrevel in de hand.⁶⁶ Het Duitse leger legde systematisch beslag op machines, voedsel en kolen, en vanaf oktober 1916 werd eveneens de verplichte dwangarbeid ingevoerd.⁶⁷ Bovendien kwam van de opzet om Polen meer politieke autonomie te verlenen

63. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 168-170.

64. A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, p. 52; D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 207, 217-218 en 232.

65. E. Langendries, *De Vlaamsche Hoogeschool [...]*, p. 505.

66. J. Kauffman, *Warsaw University under German occupation [...]*, pp. 71-72.

67. Het waren kwartiermeester-generaal Erich Ludendorff en zijn overste Paul von Hindenburg, hoofd van de Generale Staf van het Leger, die in de zomer van 1916 het bevel kregen over alle Duitse strijdmachten. Zij stonden een totale oorlog voor en de annexatie van België en Polen. In september en oktober richtte Ludendorff het verzoek aan de gouverneurs-generaal van Warschau en België om de verplichte dwangarbeid in te voeren, ondanks het feit dat hij de bevoegdheid niet bezat. De maatregel werd wat betreft het gouvernement-generaal van Warschau reeds opgeschort in december 1916, omdat het vooral een negatieve impact had op de oprichting van de nieuwe Poolse staat en nadelig was voor de rekrutering van het Poolse leger onder Duits-Oostenrijks bewind. In *Ober Ost* daarentegen bleef de dwangarbeid van kracht. C. Westerhoff, ‘A kind of Siberia’: German labour and occupation policies in Poland and Lithuania during the First World War, in: *First World War Studies*, vol. 4, 2013, nr. 1, pp. 55-56.

weinig terecht. De dankbaarheid die bestond onder de professoren en studenten bij de opening van de universiteit nam daardoor gestaag af. De politiek geëngageerde studenten kwamen in opstand tegen de germaniseringsbeweging, met een staking tot gevolg vanaf mei 1917.⁶⁸ Op zich was de studentenstaking van minder belang in vergelijking met de Duitse reactie op de ontwikkelingen, het waren vooral de bedreigingen en vermaningen die voor een vertrouwensbreuk zorgden. Voor de grotendeels links nationalistisch georiënteerde studenten kon de Poolse soevereiniteit immers geen discussiepunt zijn, waarop klaar en duidelijk de volledige autonomie van de hogere instellingen werd geëist. Wegens het protest sloten de Duitsers in mei de technische hogeschool van Warschau.

Von Beseler toonde zich verontwaardigd, omdat naar zijn mening de universiteiten er niet in slaagden de orde te bewaren, terwijl de politieke organisatie van de studenten niet tot de afspraken behoorde. Daarbij waarschuwde de gouverneur-generaal dat een volledige autonomie gedoemd was te mislukken, terwijl de rectoren van de technische hogeschool en de universiteit in het bezettingsbeleid de oorzaak zagen. In juni werd het hoogtepunt bereikt, wanneer eveneens de universiteit werd gesloten.⁶⁹ Uiteindelijk kostte het von Beseler de nodige onderhandelingen om tot een vergelijk te komen. Het hoger onderwijs werd overgedragen aan het Poolse departement van Religie en Onderwijs, maar de Duitse leiding eigende zich wel het recht toe benoemingen te blokkeren en kon zo de controle verzekeren. Pas in november 1917 vatte het hoger onderwijs in Warschau opnieuw aan, met meer dan tweeduizend ingeschreven studenten.⁷⁰

Het Poolse studentenprotest bereikte eveneens de Vlaamse Hogeschool. In het studententijdschrift *Aula* werd de hoop gekoesterd dat de 'zuster academie' snel de activiteiten zou hervatten in het belang van de emancipatie.⁷¹ Ongetwijfeld hebben de ontwikkelingen in Polen een invloed gehad op de politieke stellingname van de Vlaamse studenten, in combinatie met de radicalisering van het activisme. Het is namelijk in juni 1917 – op het moment dat het Poolse studentenprotest een climax bereikte – dat de politieke passiviteit van het Gentsch Studentencorps (GSC) door een deel van de leden in vraag werd gesteld. Vandaar de oprichting van een politieke studentencommissie om de voeling met het activisme te versterken. Uiteindelijk besliste het GSC een vertegenwoordiger voor te dragen in de Raad van

68. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, pp. 134-136.

69. J. Kauffman, *Warsaw University under German occupation [...]*, pp. 72-74.

70. A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität [...]*, p. 145; J. Kauffman, *Warsaw University under German occupation [...]*, p. 74.

71. *Aula: tijdschrift voor studenten aan 's Rijks hogeschool te Gent, erkend orgaan van het GSC*, jg. 1, 1 juli 1917, nr. 12, p. 232.

Vlaanderen, maar het initiatief werd door de Raad afgewezen omdat de voorkeur uitging naar een afgevaardigde die in contact stond met de studenten. De ontwikkelingen zaaiden alvast binnen de studentengemeenschap verdeeldheid inzake de radicaliserende koers, net zoals tussen de gematigde en radicale activisten.⁷²

Ondanks de radicalisering wist de Vlaamse Hogeschool haar professorenkorps verder aan te vullen voor het academiejaar 1917-1918. Een dertigtal nieuwe docenten werd benoemd, voornamelijk Vlamingen en in mindere mate Nederlanders en Duitsers.⁷³ Ook het studentenbestand breidde gevoelig uit van 138 inschrijvingen in het openingsjaar naar 407 studenten in 1917-1918.⁷⁴ Naast de gevoerde propaganda in de vakantie, was het vooral de sluiting van de middelbare scholen – wegens een kolentekort einde november 1917 – die deze toename in de hand werkte. Hierdoor verloren de oudere leerlingen uit het voortgezet onderwijs het vangnet tegen de dwangarbeid omdat ze aangezien werden als werklozen, waardoor vooral Gentse leerlingen in de Vlaamse Hogeschool een reddingsmiddel vonden. Het nam niet weg dat de grote meerderheid van de studenten zich inschreef uit Vlaamsgezinde sympathie, ondanks het feit dat de initiële beweegredenen uiteenlopend waren.⁷⁵ Bovendien had de sluiting van de scholen een gunstig effect op het aantal vrouwelijke studenten, aangezien voornamelijk werkloos geworden leraressen de Vlaamse zaak steunden door bij te studeren aan de Vlaamse Hogeschool. In totaal waren 30 studentes ingeschreven tijdens de periode 1917-1918, een ongezien aantal in de toenmalige geschiedenis van de Gentse universiteit.⁷⁶ Hoe dan ook, het studenten-aantal in Gent, vaak vrije studenten, stond in schril contrast met de ongeveer tweeduizend ingeschreven studenten in Warschau.

Wanneer de oorlog ten einde kwam, kenden de Duitse universiteitshervormingen in Vlaanderen en Polen een verschillende afloop. De universiteit van Warschau werkte verder op de basis die von Beseler had gecreëerd, en kon door de Poolse onafhankelijkheid voor de eerste maal in haar bestaan een eigen koers varen.⁷⁷ Gent daarentegen keerde zich uitdrukkelijk tegen de Vlaamse Hogeschool en restaureerde in triomf de oude Université de Gand. Nagenoeg alle activistische professoren werden veroordeeld en studenten werden systematisch uit het Belgische universitaire

72. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 346-347.

73. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 327.

74. UAG 4A4/3 1916-1918, inschrijvingsregister op rolnummer.

75. Voor meer duiding rond het motief van inschrijven van de Vlaamse Hogeschoolstudenten, zie: K. Loockx, *Zonnige dromen bezielen de nieuwe jeugd [...]*.

76. UAG 4A4/3 1917-1918, inschrijvingsregister op rolnummer; K. Loockx, *Zonnige dromen bezielen de nieuwe jeugd [...]*, p. 208.

77. J. Kauffman, *Warsaw University under German occupation [...]*, p. 75; P. Nowakowska & A. Pavlovych (eds.), *Warsaw University [...]*, p. 11.

veld geweed.⁷⁸ Het wil niet zeggen dat de Vlaamse beweging geheel verzwakt uit de oorlog kwam. De polarisering was dan wel een feit – wat het doel was van de *Flamenpolitik* –, de oorlogscontext had het Vlaams-nationalisme doen ontluiken, waardoor de Vlaamse eisen belangrijke strijdpunten bleven in de naoorlogse periode.⁷⁹ Uiteindelijk werd de volledige vernederlandsing van de Gentse universiteit afgerond door de oprichting van de Rijksuniversiteit Gent in 1930.

SLOTSOM

Men kan zich de vraag stellen of het opportuun is om de ontwikkelingen in Vlaanderen en Polen ten opzichte van elkaar te plaatsen. Vooral de vooroorlogse periode laat namelijk zien dat er heel wat verschillen bestonden, die uiteindelijk uiteenlopende belangen en doelstellingen vorm gaven bij het uitbreken van de oorlog. Het voornaamste verschil tussen beide regio's was de notie 'nationalisme'. In Polen was nationalisme vanouds dé motor voor de strijd naar een eengemaakte en onafhankelijk staat. Op die manier was in Russisch-Polen de eis voor het hoger onderwijs in de volkstaal daar een onderdeel van, vooral vanwege de russificatiepolitiek die de Poolse cultuur ondermijnde en de verdere ontwikkeling van de Poolse nationale identiteit in de weg stond. Er bestond echter geen politieke consensus op welke manier de beoogde onafhankelijkheid moest bereikt worden. De verschillende nationale bewegingen koppelden immers nationalisme aan een eigen maatschappelijk-politieke blauwdruk. In België daarentegen kwam het (anti-Belgisch) Vlaams-nationalisme pas tot wasdom tijdens de afloop van de Eerste Wereldoorlog. Anderzijds was de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit zo goed als beslecht aan de vooravond van het wereldconflict. Op dat moment was een dergelijke situatie ondenkbaar in Russisch-Polen.

Niettemin legt het transnationaal perspectief wel degelijk overeenkomsten bloot, vooral met betrekking tot de Duitse bezettingspolitiek in beide gebieden. Het doel was de inrichting van de universiteiten in de volkstaal te hanteren als pasmunt om de beoogde uitbreiding van de Duitse invloedssfeer in Europa te realiseren. Bovendien was de redenering dat via het hoger onderwijs ook na de oorlog de

78. In totaal werden 36 professoren van de Vlaamse Hogeschool veroordeeld, waaronder een groot deel bij verstek. Ook enkele studenten liepen een veroordeling op, niet vanwege hun inschrijving aan de activistische instelling, maar voor het voeren van activistische propaganda. De meeste veroordelingen werden later ingekort na genade van de koning en uiteindelijk schold de wetgever de resterende termijn kwijt door de uitdovingswet van 19 januari 1929. J. Monballyu, *Repressie met maat? De omvang en de chronologie van de strafrechtelijke repressie van het Vlaamse burgeractivisme na de Eerste Wereldoorlog*, in: P.A. Tallier & P. Nefors (eds.), *En toen zwegen de kanonnen. Akten van het internationaal colloquium georganiseerd door het Rijksarchief en het Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*, Brussel, 2010, pp. 311-370.

79. L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie [...]*, p. 258.

Duitse invloed in de regio's verzekerd bleef, ongeacht de uitkomst van de oorlog. De universiteiten vormden dan ook geen pure instrumenten van bezetting en controle, want een zekere autonomie en samenwerking werd in het vooruitzicht geplaatst. Het nam niet weg dat Duitsland als bezettende macht het 'orkest' strak dirigeerde en enkel die beweegruijnte toestond die paste in de eigen bezettingspolitiek. In realiteit bleek het ambitieuze cultuurprogramma dan ook vaak onverzoenbaar met de militaire doelstellingen. Hoe dan ook, de Duitse autoriteiten probeerden vrijwel onmiddellijk in te grijpen in de heersende vraagstukken. De strategie kenmerkte zich door de oprichting van commissies, het vinden van bondgenoten, de voorname rol die studenten werd toebedeeld, de invulling van hoger academisch onderwijs op Duitse leest, en meer zelfbeschikking en rechtspersoonlijkheid voor de universiteiten. Het doet sterk vermoeden dat de gouverneurs-generaal in beide gebieden nauwe contacten onderhielden met Berlijn en dat er algemene richtlijnen bestonden wat betreft de programma's in de bezette gebieden. Daarnaast bestuurden de Duitse autoriteiten zowel de Vlaamse als de Poolse kwestie grondig en werden zij daarin bijgestaan door lokale particulieren. Zodoende bestond geen uniforme strategie, maar werd er rekening gehouden met nationale factoren. Het kan echter niet ontkend worden dat de inrichting van het hoger onderwijs in Gent en Warschau een verschillende evolutie kende. Onder meer de positiebepaling tegenover de betrokken universiteiten heeft ontegensprekelijk de ontvankelijkheid voor de initiatieven beïnvloed. In dat opzicht heeft het Poolse project voor het Duitse bezettingsregime beslist een voorbeeldfunctie vervuld voor het complexe Vlaamse vraagstuk.

Kristof Loockx (°1980) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Gent. Momenteel werkt hij als wetenschappelijk medewerker binnen de vakgroep Geschiedenis van de UGent. Zijn interesses gaan uit naar universiteitsgeschiedenis en historische prosopografie.

KRISTOF LOOCKX

Een nieuwe kijk op de Vlaamse Hogeschool.

De Duitse bezettingspolitieken de universiteiten van Gent en Warschau tijdens de Eerste Wereldoorlog in een transnationaal perspectief

Dit artikel belicht de Duitse bezettingspolitieken de universitaire hervormingen in Gent en in Warschau tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hoewel beide hervormingen vrij goed zijn bestudeerd, heeft een comparatief vergelijkkamper aandacht gekregen in de historiografie. Nochtans brengt een confrontatie van de Duitse cultuurpolitiek in de twee regio's heel wat inzichten naar voren. Het transnationaal perspectief laat namelijk zien dat een nieuw licht wordt geworpen op de (Vlaams-)nationalistische kaders waarin de Vlaamse Hogeschool meestal geplaatst wordt. Geboren uit hetzelfde Duitse annexionisme – ditmaal via de omweg van het culturele en intellectuele leven – schreef het bezettingsregime een ambitieus plan uit, door in te spelen op de heersende kwesties met als doel de Duitse invloedssfeer in Europa uit te breiden. Gezien de uiteenlopende context waarin de strijd voor het hoger onderwijs tot wasdom was gekomen, ontwikkelde het bezettingsregime een programma op maat van beide regio's.

KRISTOF LOOCKX

A new perspective on the Flemish University.

The German occupation policy and the Universities of Ghent and Warsaw during the First World War from a trans-national perspective

This article analyses the German occupation policy and the university reforms in Ghent and Warsaw during the First World War. Although each of the reforms has been studied fairly well, a comparative study has hardly received any attention in the historiography. Nevertheless, an investigation of the German cultural policy in the two regions produces many insights. The trans-national perspective demonstrates in fact that a new light may be cast on the (Flemish) nationalistic contexts, in which the Flemish University is usually placed.

Derived from the same German drive for annexation – this time via the detour of cultural and intellectual life – the occupying authorities worked out an ambitious plan by responding to the prevailing issues with the objective to expand the German sphere of influence in Europe. In view of the different context in which the struggle for higher education had matured, the occupying authorities developed a programme that was custom-made for each of the regions.
